Рассказ

Х У Д Г

БАДМИН Дулахн

номгън, дӯнъ-дӯлӘ, ...авн нарн цондж ...усан уусн хӧд нег... ...кӧл заагур толгъасан ...лтулдж, ӘмсхлджӘ... ...снь эвӘн олад сӯӯдр... ...дж.

...ч Манджин Дордж ...ин кецӘлдв. Удсн уга, ...нь аньгдв...

...дундин нургъта, тӘв ...гта, эгцлсн сахлта, ...залу. Барун ӧргндӘн ...сӧрвтӘ, зӯн гариннь ...ньгарн уга.

...н огариг авад хойр ...уга. Дорджин бӯлнь: ...кн хойр, кӧвӯнь— ...р авад ӧрӘл джил ...овна; гуч кӯрӘд уга ...р чнирг, эцкӘн ду... ...дин нургъта, нӘрхн ...н. Бернь—Кермн, хӧр ...ста, шар-улан чирӘтӘ, ...сӘн ценькр лентӘр ...хойр эӘм деегӯрн ...ндж. Дорджин кӯӯ... ...лӘ арвн тавта, нӘӘм... ...с чилӘгъӘд, ода йисд... ...смн.

...н нӯдӘн нухад, босад ...ьнь, Борис Кермн ...ж ирв.

...лан цаг болдж йовна?— ...рдж сурв.

...р час болдж йовна— ...рис хӘрӯ ӧгв.

...! ТиигхлӘ шамдх кер... ...гън, киитн цӘ бӘӘнӯ?— ...мгӘсн Дордж сурв.

...ӘнӘ, зуг сӘӘнӘр киит... ...болх, хӧн гартл киит... ...

...р машид ус зӧӧджӘдг ...с зӧӧхлӘрн холд бӘӘх ...с зӧбнӘ. Тосхлтд мод, ...ӧдг машид кӯртл уга, ...лдг гермӯд, ӯвлдӘн хӧд ...ргтх дулан хашас хаш... ...ггеддж йовна. Кемр... ...гар болгьнд дурндан ...кта худгуд бӘӘсн бол... ...р машидӘр мод, чолу, ...гтн кергтӘ юмс зӧӧх ...Ортезианас бургъуддж ...н худг кезӘ чигн мана ...кергтӘлм"—гидж Дордж

...Борис, би иигдж ухал... ...машигъӘр зӧӧсн усар ...болш уга. Ундассн цаг... ...гн ус уудг аргъ уга. ...малтх кергтӘ. ЭнӯнД ...турвн худг бӘӘсмн. Ода ...дгуд цуг даргддж. Дегд ...лдмн биш, долан алд ...та болхмн.

...дг малттха гидж танд ...лӘ. Газрин идг хууч... ...шкад талдан, сӘн идгтӘ ...р нӯӯхвдн, буусн бӯӯр ...н худг малтад йовхмб?— ...ӧвӯн бурушав.

...н, чи медджӘхшч. Эн ...нег зӯсн мал бӘрсӘр идг ...лмн биш. Нег цӧӧкн ...дооран ӧмӘрӘн хойрт ...н, нег цӧӧкн хонгт деег... ...ргшан гаргъад хӘрӯлх... ...лвлнн туршар нег худ... ...ннд, нег худгин усар ...болдмн...

...кӧвӯн хойриг иигӘд ...ӘтӘтл, хӧд гарх цаг ...одв.

...ъ хӧдӘн гаргътн, сӯӯд... ...дахулдж гаргътн. Би ...дуг эклдж малтнав.

...ана шат кех мод кен ...лӘ, ӧнъгӘр цогцан зӧва... ...ӘнӘт.

...ат керго, ик усн гарх... ...авказ бийнь ирӘд шатлх... ...ньгъдуртнь халун улм кӯч авб. Хӧн ӧрӯн-ӯд болхас урд ус ордж ирв. Кермн ӘллӘ хойр хӧ̈диг таслад, уснур орулджана. Борис цистернӘ ӧӧр зогсад ус кеджӘнӘ, Дордж ус уучксн хӧ̈динь барун талагшаньдь гаргъад, зӘрм хӧ̈диг гирлгӘрн бӘрдж авад, багшеегинь хӘӘчлӘд, тӘвӘд бӘӘнӘ.

—Акад юмн болхмб, ус зӧ̈дг машин ода кӯртл юнъгад эс ирджӘхмб? Ирх цагнь болдж одв, усн нам чилӘд ирв—гидж Борис келв.

—ХӘрнь гигъич, кемрджӘн усн эс ирхлӘ яяхмб? Эн саамд усн кӯрхм бӘӘдлтӘй?—гидж Дордж сурв.

—МӧчӘд кӯрх бӘӘдлтӘ, зуг аяртан яяхмб?

—МашигъӘр иим холас ус зӧ̈дж хӧд услна гидг ик зовлнъгта юмн. Машин саамдан эвдрдгго биш, кӯн зӘрмлӘн гемтдгго биш...

Ус уугъад хансн хӧ̈диг аюрхнар туугъад, зааглдж йовад, Дордж генткн сана авсн кевтӘ келв:

—ТегӘд чигн худг малтх ухан нанд орла.

—Худгтн ямаран гӯӯнд малтгдв?—гидж Борис сурв.

—ЗӧвӘр малтгдв, минигъӘр болхла, ӯдӘс хооран Кермн ӘллӘ эднигн хӧ̈днд гаргъчкад, хоюрн тӯӯг малтхмн—гидж Дордж келв.

* * *

Кӧвкр цагъан ӯӯлн салькнд туугдад, деегӯр урудна. Дора, газр деер бӘӘсн кӯн, агъурсн угал хая-хая чачр тусна. ЗӧвӘр ик ӯрглдж ӯӯлнӘ чачр дахад, Дордж Борисиг дахулад, малтджах худгурн ирв.

—Аав, иим ӧндр газрт ягъад малтджахмт. Тер хотхрт нег алд болв чигн ӧӧрхнд усн харгъх билӯс—гидж кӧвӯнь келв.

—Энчнь учрта. Минь энӯнд хуучн, даргддж одсн худг бӘӘдмн. ТерӯнӘ усн кедӯ мал услв чигн шавкгддго билӘ. Булгнь эн туст бӘӘх зӧвтӘ. Хотхр газрт малтхла, икӘр хур орсн цагт, усн авад, худг нурдж оддмн.

Дордж тиигдж келчкӘд, киилгӘн тӘӘлӘд кӧлӘн нӯцклчкӘд, ахр иштӘ кӯрзӘн тӯрӯлӘд худг дотр орулад хӘйчкад, олсна нег ӯзӯрӘс БорисӘр татулджагъад, худгур орчкад хӘӘкрв:

—Не, суулгъ ас нааран, зуг шавринь невчк тӯдӯхнд асхджа!

Ик гидг суулгъар даран-дарандньь цуцрл уга Борис татв. ТиигӘд эцк кӧвӯн хойр асхн хӧн ордж иртл зӧвӘр гӯджрӘд кӧдлӘд оркв. Худгас гарч ирхӘсн урд шавр татджасн деесӘрн худгин кемджӘ авб. КӯрзӘн суулгъ дотр тӘвӘд гаргъчкад, олсна нег ӯзӯрӘс татад, Дордж гарч ирв. Худгин гӯӯнӘ кемджӘ хӘлӘчкӘд келв:

—Манъгъдур усид кӯрчӘнӘвдн, тулгчнь негхн метрт малтгдх: шаврнь омурад йовна, усн ӧӧрдхлӘ тиигдмн...

Хойр гарм икӘр ӧвдӘд бӘӘнӘ—гидж манъгъдур ӧрӯнднь Борис келджь босв.

—КесгӘс нааран кӯнд кӧдлмш кел уга йовсн учр. Генткн кӧллӘд, ӯгдрнӘ гидг тер. Эндр кӧдлхлӘ, ӧвддгнь уурч одх—гидж Дордж хӘрӯ ӧгв.

Асхни ӯд сӘн болад уга, халун номгъртхш, болв Дордж адгъад бӘӘдж чадхш. Эндр худган дуусдж, ус гаргъдж авх гих ухан энӯг бӘӘлгъджӘхш.

Шавр чиигтӘрӘд, суулгъла нааллад, кӧллмш улм кӯндрв. Нарн суугъад, хӘрх цаг болв. Дорджин дӯнъгӘр болхла, булг харгъх цагнь болчкв.

—Гаринчнь ӧвдгнь ягъв?—гидж Дордж кӧвӯнӘсн сурв.

—Гарм ӧвчӘх-угань медгдхш. Зуг дегд икӘр зовдж одвв. КемрджӘн усн гарсн болхла, муурсн тӧр уга билӘ, ӧнъгӘр бийан зовагъад, газр буучад бӘӘнӘ — гидг ямаран юмн,—гидж Борис му ухан орсар, цӧкрдж келв.

Эн ӯгднь Дордж хӘрӯ ӧгл уга, герӯрн ирӘд, кӧл-гаран угъачкад, герт ордж ирв.

—Би таднигн эрт ирх гигъӘд хотан кечклӘв, кӧрч одсн болхмн. Худган дуусад ирдж йовнт, уснь икий?—гидж Булгън сурв.

—Ӯснд кӯрвдн, зуг булг харгъдж ӧгсн уга, — г и д ж Дордж хӘрӯ ӧгв.

Хотан ун Дордж орндан орв. Цогцнь зовсн Дордж дерд толгъагъан кӯргн унтдж одв. Болв, сӧ̈бни ӧрӘл давсн цагла серчкӘд, Дорджин нӧ̈брнь дакдж кӯрчӘхш.

Газа кевтсн кӯн тенъгрин оддуд ширтдж хӘлӘгъӘд, булг эс харгъснь уханаснь гарл уга кевтнӘ. Тенъгрин уйдл деедӧмн ӯзгӘс, дорд-ар ӯзгӯр тенъгриг хойр ӘнъглдЖ хувадж. Оддуд хая-хая тенъгрт цагъан хаалгъ татад, гилвкдж гӯӯдж йовад унтрна. „Акад юмн болхмб, нег болхла булг гоодан гӯӯдг уга болджана, гол кевтӘ матидж гӯӯдг болад, тер булг харгъджахш. Тиигдж биш, цӧкрдж болш уга, терӯг хойр булнъгинь кӧндӘлӘд, хӘӘгъӘд цӧкрх кергтӘ"—гидж ганцарн бийлӘгъӘн кӯӯндӘд Дордж кевтнӘ. ИигӘд, олдуд „тоолад" уха тунъгъагъад, олн - зӯсн тоолвр тоола бӘӘтл, Дорджин хойр нӯднь хӘрӯ аньгдв.

...Нарн шин гарч йовна. Ӯкс хувцлад босчкад, нӯр-гаран угъахар седдж йовад Дордж кӧвӯгъӘн сурв.

—Борис хӧ̈днд гарч одла—гидж Булгън келв.

„Ода кениг дахулдж худг орхмн болхмб, ик-багъ болв чигн усн гарсн, йӯӯх кергтӘлм"—гидж дотран санад хотан уув.

Дордж ӯг келсн уга гарч одчкад, хӘрӯ ордж ирӘд, хойр суулгъ авад, деес, кӯрз белдчкӘд, зӧвӘр удан зогсв. Невчкн зуур зогсджагъад, сӯк авад, газа кевтсн кӯрзин ишинь сугълдж авад, тер зер-зевӘн баглдж авад, худгур йовдж одв.

Худгт кӯрч ирн, ӧкӘгъӘд, худгин йоралур хӘлӘхлӘ гилвксн усн ӯзгдв, болв тӯӯг ӯздж Дордж байрлсн уга. Уснь ик биш, хаджугъарн кевтсн суулгъ ӯзгднӘ. Усиг бутхачл уга цев гигъӘд татад авч ирӘд, Дордж амсдж ӯзв. Усиг зальгчкад, „арша" аршалсн мет болв.

„Эн усиг йӯӯхлӘ кесг цаг кергтӘ, йӯӯл уга бӘӘхлӘ ягъна гилч"—гидж ухалджагъад, ӯкс кӯрзин ишӘр гас кедж худгас тӯлӯхнд сӯкӘр цокад, деесннньь нег ӯзӯриг терӯнӘс батлдж боочкад, кӯрзӘн худг дотр хӘйчкад, ардаснь бийнь орв. Усн нӘрн шилвӘснь ӘрӘ давб. КӯрзӘн шӯӯрч авад, малтхар седчкӘд, „шавринь яяхм болхмб"—гидж ухалв. „КемрджӘн булг харгъсн цагт, малтсн шавр хӘрӯ терӯг бӧглчкх, малтл уга хӘрӯ ягълдж гархв?"—гидж ухалджагъад, дорд-ар булнъгинь кӧндӘлдж малтв, шавринь наадк булнъгурнь тарагъад хайв.

ӨрӘл метр шахуд кӧндӘлгддж малтгдв. „Ода нег цӧн кӯрз шавр авч хаяд цӧкрлгътӘ"—гидж санад нег ик кӯрз шавр авад хайчкад, дакад хойргурв кӧндӘлӘд чавчад оркхлань, генткн усн хагдад гарад ирв. Булг харгъхиг ядджасн Дордж, усн хагдад гарад ирхлӘ, бийнь зӧвӘр чочв. КӯрзӘрн дакн хойр-гурв шавринь авад бийӯрн ӘрчкӘд, хойр гариннь альхн деер ус авад амсдж ӯзв. „АмтӘхн"—гидж ӧӧрӘн кӯн бӘӘх кевтӘ келв. Удсн уга, усн Дорджин ӧвдгт кӯрв. Дордж ӯкс гигъӘд, кӯрзӘн боочкад, олснасн татад давшад худгас гарч ирв. Дакад нег суулгъ ус татад авч ирӘд, гар-кӧлӘн угъачкад, герӯрн ирв.

—Олдж авбв!—гидж герт ордж ирн Дордж Булгънд келв.

—Ю олдж авбт?

—Булг. Ода усар ӘӘмшг уга болвдн...

Йирин ирдг цагларн хӧд ус ордж ирв. Дордж тӯрӯн болдж байрга зӘнъг Борисд сонъсхв.

* * *

—ӨрӯндӘн, эрт босад совхоз орнав, тааль кедж ӧгтн гидж директорас сурнав. Дакад худгиг шатлдж ӧгх гидж санджанав, —гидж Дордж келв.

ӨрӯнднЬ Дордж мордад гарв. Газрин ӧрӘлд кӯрхлӘнь ӧмнӘснь „ГАЗ 69" машин тосдж ирӘд, зогсв.

—Дордж, мендт! Иим эрт ягъдж йовнат?—гидж совхозин директор сурв.

—Би танла харгъхар йовнав, нег баахн керг бӘӘнӘ.

—Ямаран кергв тертн, хӧд гару уга бӘӘнӯ?

—Хӧд гару уга, таргън-цатхлнъ бӘӘцхӘнӘ. Нег худг малтув. ТегӘд, тер худгтан тааль болн шат келгӯлхӘр адгъдж йовлав.

—Не сӘн, намаг кӯлӘджӘтн, худгитн хӘлӘгъӘд, би дарунь ирнӘв—гидж келчкӘд, директор йовдж одна.

Машин ирӘд хош герин газа зогсв. ГертӘс Булгън гарч ирв.

—Менд бӘӘнт, герин эзн—гидж директор Булгъна гар атхдж мендлв.

—Менд. Дордж совхоз орад, танла харгъхар йовдж одла.

—Не, суулгъ, аргъмдж автн, худг орий — гидж директор келв.

Булгън герт орад, зӧвӘр удан бӘӘджагъӘд, гарч ирӘд келв:

—Нег ут олсн аргъмдж бӘӘлӘ, бийнь авч оч кевтӘ, олдхш.

—Болг, машинд орад суутн—гигъӘд машинӘ ӯӯд директор Булгънд секдж ӧгв.

Машин худг деер ирӘд зогсв. Булгъна хӘӘсн олсн аргъмдж, кӯрзтӘгъӘн худгин ӧӧр кевтдж. Директор ӯкс машинӘс бун, суулгъиг худгт орулад булхулв. Суулгъ худгин йоралд кӯрхлӘ, татад гаргъад авч ирӘд, усиг амсдж ӯзв.

—АмтӘхн усн бӘӘдж—гидж келӘд, нег кинигъӘр зӧвӘр ик ус уув. ТиигчкӘд усид кӯрӘд норсн олсна кемджӘ авб...

...Совхозин директорин кабинет, у-элвг, ширдсн хора. Нег стол, барун бийднь дегтрмӯд тӘвдг шилтӘ шкаф, зӯн бийднь, булнъгднь цӧ авдр, директорин гидж тустнь, эрст, ЛенинӘ ик зург ӧлгтӘ бӘӘнӘ. Столин хойр ӧнцг тустнь кӯн суудг хойр джӧ̈лкн стул бӘӘнӘ. ӮӯднӘ мӧрӘс авн столин дорагъур орулад директорин кӧл кӯртл пол деегӯр делгдг кевс делгтӘ. Герин эрс дахулад тӘвчксн кесг олн стулмуд, бас нег диван бӘӘнӘ.

Дордж ордж ирнӘ, терӯг дахлдн парторг Санджин Бадм, профсоюзин комитетин ахлач ГӘрӘн Церн болн совхозин ах зоотехник Гаврилов Николай эдн ордж ирцхӘв.

—Дорджин малтсн худг хӘлӘгъӘд ирвв. Уснь хойр метр ӯлӯ бӘӘдлтӘ, ӘмтӘхн. Эн сӘн седвр. ЭнӯнД бидн ханх зӧвтӘвдн. Хойр метр ӯлӯ дӯнъгӘ усн ямаран олн хӧ̈днд кӯрх гидж тоолджанат?—гидж директор Дорджас сурв.

—Мана огарт дурндан кӯрх гидж тоолджанав.

—Хойр кубометр усн ямаран олн хӧ̈днд кӯрх билӘ, тӯрӯн таслцан хӧд ус уугъад гартл, дакад хойр кубометр усн чигн немгддж гартха?

—Уга, тиим биш. Усна кемджӘнд учр уга, уршг булгд бӘӘнӘ. Тер худгин усн кедӯ мал услв чигн цур шавкгдхмн биш.

—Не, тиим болхла сӘн. Сурсн тоотн манъгъдур цуг белн болх, дакад юн кергтӘ?—гидж директор сурв.

—Нег ут онъгъц кергтӘ.

Дорджин келсиг директор бичдж авб.

Дорджиг гарч одсн хӧ̈н невчкн зуур тагчг, ӘчимӘн уга сууцхав. „Чи ю ухалджанач?"—гисн бӘӘдлтӘгъӘр, парторг Санджин Бадм тал директор хӘлӘв.

—Тааль кегъӘд авч одад, хӧ̈ услад хӘлӘхмн. Коммунист Манджин Дордж ик сӘн керг кедж. КемрджӘн тер худгин усн отариг тегх болхла, Дорджиг мӧрӘлӘд, огармуд болгьнар хург кедж, наадк хӧ̈днрт ӧлгӯр-ӯзмдж кех кергтӘ. Дакад Дорджд малтсн худгиннь ӯнинь ӧгхмн--гидж Санджин Бадм келв.

—Би бас тиигдж ухалджанав. Манъгъдур тааль авч одад хӧд услад хӘлӘхмн.

* * *

Хӧд ордж иртл тааль тӘвӘд цистернӘ ӧӧр бӘӘсн онъгъциг джолвтагъинь худгур авч ирӘд, бел кечкв.

Кеегч гӯӯг авч ирӘд Дордж бийнь мордад, ус татв. ТӯрӯН эргцдӘн ардан хӘлӘгъӘд, мӧриг йовднъгарнь йовулдж татад, мӧрн эргх газриг темдглдж авчкад, дакад хатрулад бӘӘв.

—Онъгъц дӯӯрч одв!—гидж худгин амн деер зогсад, онъгъцд ус кеджӘсн Борис хӘӘкрв.

Онъгъцар дӯӯрнь усн мелмлзӘд, серд-серд гисн салькнд сӘӘхн эрӘтрӘд бӘӘв. Дордж мӧрнӘсн буугъад киитн ус уув. Даруньь хӧд онъгъцур ӧӧрдв...

Элст, 1957 дж. июль.